

מורנו" להחזיר עטרה ליושנה סמיכה לרבנות ללא היתר הוראה

הלכות שמיטה

לכם – לאכלה?

יחידה מספר 9

ביחידה הקודמת עסקנו בציווי התורה "לאכלה". בתחילת היחידה למדנו שחז"ל דרשו מהמילה "לכם" שפירות השביעית ניתנו גם לשימושים אחרים, ולא לאכילה בלבד. תובנה זו מייצרת קולא, וחומרה בצידה:
מצד אחד, מותר להשתמש ביבול השביעית לשימושים אחרים, ולא לאכילה בלבד.
מצד שני, לכאורה המשמעות היא שגם יבול שאינו ראוי לאכילה עשוי להיות קדוש בקדושת שביעית.
ביחידה זו נבחן את הצדדים הללו, ננסה להבין את הקריטריונים הקובעים אם יש לצמח מסוים קדושת שביעית. ביחידה הבאה נרחיב בהשלכות של הנושא הזה, ונרחיב ביחס לחלקי הפרי: קליפות, גרעינים, שאריות וכדו'.

'לכם – לאכלה'

הגמרא במסכת סוכה מבררת אם לולבים קדושים בקדושת שביעית. נביא את הסוגיה במלואה, ולאחר מכן ננתח אותה לגורמיה:

תלמוד בבלי מסכת סוכה דף מ עמוד א

(לולב ד) שביעית - קדוש, אמאי? עצים בעלמא הוא, ועצים אין בהן משום קדושת שביעית, דתניא: עלי קנים ועלי גפנים שגבבן לחובה (כמסתור, מלשון 'מחבוא') על פני השדה, לקטן לאכילה - יש בהן משום קדושת שביעית, לקטן לעצים - אין בהן משום קדושת שביעית! - שאני התם, דאמר קרא לכם לאכלה לכם דומיא דלאכלה - מי שהנאתו וביעורו שווה, יצאו עצים שהנאתן אחר ביעורן. - והאיכא עצים דמשחן (שיש בהם שמן, הטובים לתאורה) דהנאתן וביעורן שווה! - אמר רבא: סתם עצים ולהסקה הן עומדין.
ועצים להסקה תנאי היא, דתניא: אין מוסרין פירות שביעית לא למשרה ולא לכבוסה, רבי יוסי אומר: מוסרין. מאי טעמא דתנא קמא - דאמר קרא לאכלה - ולא למשרה, ולא לכבוסה. מאי טעמא דרבי יוסי - אמר קרא לכם - לכם לכל צרכיכם, ואפילו למשרה ולכבוסה. - ותנא קמא, הא כתיב לכם! - ההוא לכם דומיא דלאכלה - מי שהנאתו וביעורו שווה, יצאו משרה וכבוסה שהנאתן אחר ביעורן. - ורבי יוסי, הא כתיב לאכלה! - ההוא מיבעי ליה לאכלה - ולא למלוגמא. כדתניא: לאכלה ולא למלוגמא. אתה אומר לאכלה ולא למלוגמא, או אינו אלא ולא לכבוסה? כשהוא אומר לכם - הרי לכבוסה אמור, הא מה אני מקיים לאכלה - לאכלה ולא למלוגמא. מה ראית לרבות את הכבוסה ולהוציא את המלוגמא? מרבה אני את הכבוסה - ששווה בכל אדם, ומוציא את המלוגמא - שאינה שווה לכל אדם

❖ הרחבות – פירוש 'חברותא' לגמרא

בחלק הראשון של הסוגיה דנים על חלות קדושת שביעית על עצים:
הגמרא מדייקת מברייתא (שלא הובאה כאן) שיש קדושת שביעית בלולב המיועד ליצירת מטאטאים.
מברייתא נוספת עולה שקדושת שביעית איננה חלה על עצים. הגמרא אומרת שמכיוון שעצים מיועדים להסקה, הכלל של 'לכם לאכלה' אינו מתקיים.
הגמרא מקשה מעצים דמשחן. רבא מתרץ שסתם עצים להסקה¹ (כלומר – לאפייה) עומדים, ושם אין הנאתו וביעורו שווים.
כאן מתחיל החלק הבא, בו נאמר שדין עצי הסקה (אפייה) נתון במחלוקת תנאים. מחלוקת התנאים היא אם מותר להשתמש בצמחיית השביעית לכיבוס. הגמרא מבארת שהמחלוקת תלויה בשאלה אם ללמוד מהפסוקים את התנאי שהנאתו וביעורו שווה.

¹ שימו לב: אנו רגילים להשתמש במילה "הסקה" כאמצעי חימום. אם מדובר בהסקה שכזו, לכאורה בעת שריפת העץ הוא פולט חום, ואם כך הנאתו היא בזמן ביעורו (ביעורו – ממש, במקרה זה). בגמרא ז', וכן אנו בהמשך היחידה, נשתמש במילה "הסקה" במובן של הגמרא – הסקה תחת התבשיל.

נשים לב למעבר שהגמרא עושה: יש כאן מעבר מהשאלה על מה חלה קדושת שביעית (הדיון בחלק הראשון – האם עצי הסקה קדושים בקדושת שביעית) לשאלה מה מותר לעשות עם צמחיה הקדושה בקדושת שביעית (מחלוקת התנאים בחלק השני – האם מותר לכבס בעזרת פירות שביעית).

ראשית נברר את היחס בין חלקי הסוגיה. לאחר מכן ניכנס לסברות ולגדרים.

היחס בין חצאי הסוגיה

בסוגיה המקבילה, במסכת בבא קמא, המשפט אחרי אמירתו של רבא נאמר בשם רב כהנא:

תלמוד בבלי מסכת בבא קמא דף קב עמוד א

אמר רבא: סתם עצים להסקה הן עומדין. אמר רב כהנא: ועצים להסקה תנאי היא; דתניא....
האם רב כהנא משלים את דברי רבא, או חולק עליו?

המאור הקטן מסכת סוכה דף יט עמוד ב

רב כהנא אמר² עצים להסקה נתנו תנאי היא, כך היא גירסת הגאונים ז"ל, ופירוק שני הוא חוץ מן הפירוק של רבא, שאמר סתם עצים להסקה הם עומדים, בא רב כהנא להוסיף ולומר דאפילו עצים דהסקה עצמן שהנאתן אחר ביעורן איכא תנא דאמר יש בהם משום קדושת שביעית, והיינו דרבי יוסי, דאמר 'לכם', לכל צרכיכם.... וכל שכן במי שנהנה בו קודם שיתבער כגון לולב העשוי לכבד בו את הבית בין שהנאתו וביעורו שווה בין שביעורו אחר הנאתו אצ"ל שיש בו קדושת שביעית לר' יוסי... ואמטול הכי... ולת"ק דר' יוסי, דאמר לכם דומיא דלאכלה, מי שהנאתו וביעורו שווה, יצאו משרה וכביסה שהנאתן אחר ביעורן, אין קדושת שביעית נוהגת בכל דבר שהנאתו אחר ביעורו, כיוון שאינו דומיא דלאכלה, ועצים להסקה לדידהו אין בהם משום קדושת שביעית כלל

היעב"ץ מבאר שכל החלק הראשון של הגמרא נדחה:

שו"ת שאילת יעב"ץ חלק א סימן קל

ונראה לי דסבירא ליה דכל האי שקלא וטריא דגמרא דהכא, לאו קושטא דמילתא, אלא משום יגדיל תורה כדאיתא טובא. ובמסקנא לא קאי, דכי אתינן למימר: 'וסתם עצים להסקה - תנאי היא', תו לא צריכין למימר דלולב נהגא ביה שביעית, אלא האמת דעצים בעלמא הוא, כדבעי תלמודא למימר מקמי הכי. ואף על גב דדחיק ומהדר לשנויי דלולב, כיון דהנאתו וביעורו שווין, נוהג דין שביעית בו, היינו מעיקרא, כי סברוה דכולי עלמא סבירא להו בכל מידי דהנאתו וביעורו שווה נוהג דין שביעית. אבל למאי דמסיק, ליתא להך כללא.... דאף על גב דלזימנן עשוי לכבד הבית, ומיקרי הנאתו וביעורו שווה. אפילו הכי לא נפיק מכלל סתם עצים. ויהיבין ליה דין קנים ועצים שלקטן לחובה

לפי שיטה זו, להלכה, כל הדיון על ההבחנה בין לולב לבין עצים נדחה. מכיוון שפוסקים כחכמים, למסקנה אין קדושת שביעית על עצים כלל. הברטנורא מפרש את המשנה בהתאם לכך:

ר' עובדיה מברטנורא מסכת סוכה פרק ג משנה ח

לולב עץ בעלמא הוא ואין בו קדושת שביעית

וכך גם עולה מפסיקת הרמב"ם אודות הלולב (דבריו מובאים בהרחבות).

הראב"ד דוחה את השיטה הזאת:

כתוב שם לראב"ד מסכת סוכה דף יט עמוד ב

ואנו כך מפרשים דבין תנא קמא ובין רבי יוסי, תרווייהו סבירא להו 'לכם' דומיא ד'לאכילה', אלא דת"ק סבר דומיא דלאכלה, שהנאתו וביעורו שווה, ורבי יוסי סבר דומיא ד'לאכלה' שהוא שווה לכל אדם. הילכך עצים להסקה נמי שווה לכל אדם הוא, ונוהג בהם שביעית, ומתוך טעמיה נמי מרבינן מיני הצבעים לקדושת שביעית אף על גב דלאו בני אכילה נינהו

כלומר, לפי רבי יוסי כל הדיון הקודם אינו רלוונטי – כל השימושים הללו בעצים משמשים את האדם המצוי, ולכן הקדושה חלה עליהם. לפי חכמים ההבחנות בשלב הקודם בגמרא עומדות בעינן.

² בט"ס וילנא (הגרסה המקובלת אצלנו) האמירה הזו נאמרת בשם רב כהנא, כגרסת בעל המאור, ובמסכת סוכה היא נאמרת כסתמא דגמרא. מסתבר שבעל המאור גרס כך בשני המקומות, והראשונים החולקים עליו גרסו בסתם בשני המקומות.

❖ הרחבות – הרחבת סוגיית מכירת לולב של שביעית

אם נסכם את המחלוקת:

לפי בעל המאור הברטנורא והרמב"ם: מכיוון שרוב העצים עומדים להסקה, אין עליהם קדושת שביעית. לפי רש"י תוספות והראב"ד: עצים שייעודם המרכזי עומד בקריטריון שהנאתו וביעורו שווה קדושים בקדושת שביעית. עצים שייעודם המרכזי אינו עומד בקריטריון זה אינם קדושים בקדושת שביעית.

נברר את הקריטריון של "הנאתו וביעורו שווים".

הנאתו וביעורו שווים

לכאורה רבי יוסי וחכמים מסכימים שבפסוק הוקשה האכילה למילה 'לכם', ללמדנו שיש להגביל את השימושים שלנו כך שיקבילו לאכילה. המחלוקת היא מהו הקריטריון המרכזי לכך. לפי חכמים הקריטריון הוא הנאה וביעור שווה. לפי רבי יוסי הקריטריון הוא שההנאה שווה לכל אדם. על פניו הקריטריון של הנאה השווה לכל אדם מובן. אך מדוע חשוב שההנאה והביעור יהיו שווים? מדוע שוויון זה מהווה קריטריון רלוונטי? מלשון רבנו חננאל משמע שהקריטריון נובע מהשוואה ישירה לאכילה:

רבינו חננאל מסכת סוכה דף מ עמוד א

אמר קרא לכם ואמר קרא לאכלה. כלומר לא ניתנה לכם שביעית אלא לאכילה. ובעיני [לכם] דומיא דלאכילה ודרך המאכל ללעוס ולבער המאכל בלעיסתו מתורת אוכל. וכיון שמגיע בחניכיו נהנה חכו מן המאכל בלעיסתו ונתבער אותו הפרי נמצאת הנאתו ועת ביעורו באין כאחד

נחמד: אם באמת הנאות נוספות מותרות, מדוע הדוגמא שהתורה נוקטת היא אכילה? לכאורה כדי ללמד אותנו שגם יתר ההנאות צריכות להיות כמו אכילה, בה הלעיסה – ההנאה, והכילוי (ה'ביעור') מתרחשים יחדיו.

בפירוש המשנה 'משנה ראשונה' מבאר אחרת:

משנה ראשונה שביעית ז משנה א

והטעם כיון שאין הנאה בשעת הביעור הוי כמפסיד

כלומר, הקריטריון של 'לאכלה' מלמד שיש ליהנות מהפרי בשעה שהפרי נפגע. אם הפרי נפגע, וההנאה מגיעה מאוחר יותר, ההנאה המאוחרת איננה מתקנת את איסור ההפסד שאירע בשעת ההפסד. (למדנו סברא דומה ביחידה הקודמת. הרא"ה קוק הוכיח מהירושלמי שאסור לפגוע בפרי הנוכחי, גם אם הפגיעה תיצור מוצר מתוקן יותר בהמשך).

נשוב להערה שהערנו לעיל: הגמרא משווה בין הדיון אם קדושת שביעית חלה על עצים, לשאלה אם מותר להשתמש בפירות הקדושים בקדושת שביעית באופנים שונים. משמע שהקריטריון של "הנאתו וביעורו שווים" הולכים כאן יחד. שימו לב לדברי רש"י:

רש"י מסכת סוכה דף מ עמוד א

שהנאתו וביעורו, שמתבער מן העולם, באין כאחד, כגון סיכה ושתיה והדלקת הנר, ומהך דרשה נמי ילפינן שאין שביעית נוהג אלא בפרי העומד להנאות הללו, דהכי נמי מידרש קרא: 'והיתה שבת הארץ נוהגת במה שילכם לאכלה', שהנאתו דומה לאכילה

הגרי"ד סולוביצ'יק מעיר על הדברים:

רשימות שיעורים מסכת סוכה דף מ עמוד א

משמעות פירוש"י שיש כאן שני דינים נפרדים: א) איסור להשתמש בפירות שביעית להנאות הבאות אחרי ביעורן: ב) אין קדושה חלה על דברים שעיקר תשמישם הוא לאחר ביעורם ברם מפשטות הסוגיא נראה שיש לפנינו דין א', דמאחר שאסור להשתמש בפירות שביעית באופן שאין הנאתו וביעורו שווה, ממילא לא חלה קדושת שביעית על דברים שאין הנאתם וביעורן שווה. ולכאורה כן מסתבר - שהרי עיקר

קדושת שביעית חלה דווקא למצוותה, והיא כשהנאתו וביעורו שווה ... מאחרי שהעצים אין להם ניתן וקיום מצווה כהלכת שביעית (כלומר, מאחר ואין דרך לקיים בהם את השביעית כהלכתה), לא נתקדשו כלל

משמע מדבריו כך: יש שני אופנים ללמוד את היחס בין שני הדינים הללו:

א. אסור להשתמש ביבול הקדוש בקדושת שביעית באופן שכליו מאוחר להנאתו. מכיוון שכך הדין, התורה בהכרח לא התכוונה שדברים שאין אפשרות סבירה לנצל באופן זה יהיו קדושים בקדושת שביעית.

ב. מדברי רש"י נשמע שיש שני היקשים: א. 'לכם לאכלה' – מה שקדוש, אסור לנצל אלא בדומה ל"לאכלה". ב. 'והייתה שבת הארץ' – כלומר, הפירות עליהם חלה קדושת שביעית תחול על 'לכם לאכלה' – על מה שאתם מסוגלים לנצל כדרך האכילה.

יתכן ורש"י נוטה יותר לדברי הר"ח, שהאיסור נובע מגזירת הכתוב העומדת בפני עצמה, ולכן יש צורך בשתי גזירות הכתוב. מסתבר שהמשנה ראשונה היה לומד כדרך שמציע הגרי"ד. גזירת הכתוב של 'לכם לאכלה' היא מרחיבה את איסור ההפסד. לולא גזירת הכתוב זו היינו מקלים יותר בשימושים בפירות שביעית, ומטילים את קדושת השביעית על כל הצמחיה הגדלה בשביעית. כאשר התורה מרחיבה את הגדרת ההפסד לכלול דברים שהנאתם מאוחרת לביעורם, היא בהכרח מוותרת על החלת הקדושה על צמחיה שאין דרך לנצל שלא בדרך זו אינו קדוש כלל.

נבחן מספר דוגמאות:

לולב לטאטוא

רש"י מסכת סוכה דף מ עמוד א

לולב עיקר הנאתו לכבד את הבית, והוא שעת ביעורו וקלקולו, ודמי להנאת אכילה

מדוע רש"י אינו מבאר שניתן לטאטא ללא פגיעה מיידית בלולב, ולכן ההנאה מגיעה לפני הביעור? דברי רש"י מתאימים להצעתנו לעיל, שסובר כ"ח – יש גזירת הכתוב המטילה את הקדושה רק אם ההנאה נעשית בעת הכילוי. נשווה זאת לדברי בעל המאור:

המאור הקטן מסכת סוכה דף יט עמוד ב

קדושת שביעית חלה ... במה שהנאתו וביעורו שווה, כגון עצים דמשחן שמתחמם כנגדן ... וכל שכן במי שנהנה בו קודם שיתבער, כגון לולב העשוי לכבד בו את הבית

לכאורה לפי ר"ח אין מקום לאמירה 'כל שכן' מי שנהנה קודם שיתבער. הרי הנאה זו איננה דומה להנאת אכילה! משמע שבעל המאור סובר כמשנה ראשונה, שהאיסור נובע מאיסור הפסד פירות שביעית לפני ההנאה מהם. אם ההנאה נעשית קודם אין בכך בעיה.

בשונה מרש"י, בעל המאור אומר שהנאת לולב קודמת לביעורו, ולכן חלה עליו קדושת שביעית.

פרחים ובשמים

תלמוד ירושלמי מסכת שביעית פרק ז הלכה א

בשמים, מהו שיהא עליהן קדושת שביעית? נשמיענא מן הדא: הפרח לבן והאורז אין עליהן קדושת שביעית. חברייא אמרי - דרבי שמעון היא, דרבי שמעון אמר: אין לקטף שביעית מפני שאינו פרי. רבי שמואל בשם רבי אבהו: תפתי דברי הכל היא, בהדא נסורתא

מהברייתא משמע שקדושת שביעית איננה חלה על פרחים העשויים לבשמים. הגמרא מתלבטת אם ברייתא זו תואמת דווקא את שיטת רבי שמעון, האומר שאין קדושת שביעית על צמחים שאינם פרי, או שכולם מודים שמדובר ב'נסורתא' – חלק מהפרח שאינו משמעותי.

הר"ש סירליאו (רבי שלמה סירליאו, נפטר בערך בה'שט"ו, זמן לידתו אינו ידוע. היה ממגורשי ספרד, משם עבר לטורקיה, ובהמשך חייו עלה ארצה יחד עם הבית יוסף. היה רב בצפת וירושלים, מגדולי ארץ ישראל בתקופתו, יחד עם הבית יוסף, מהר"י בירב ועוד. הראשון שכתב פירוש רציף על הירושלמי) מבאר:

פירוש הר"ש סירליאו לירושלמי שביעית פרק ז הלכה א ד"ה אין עליהם קדושת שביעית

טעמא דאכילת אדם ואכילת בהמה וצביעה והדלקה הוי דמי לאכילה, דהנאתו וביעורו שווים. אבל בריח, בשעת הנאתו ליכא ביעור, לא

דברי הר"ש סירליו תואמים את דברי ר"ח, האומר שאין קדושת שביעית במה שאינו מתבער בשעת הנאתו. לפי בעל המאור והמשנה הראשונה לכאורה פרחים ובשמים עומדים בקריטריון שהנאתם וביעורם שווה, כלומר – אינם נהרסים עד אחרי שנהנים מהם.

ביחס לקטף הרמב"ם פוסק:

רמב"ם הלכות שמיטה ויובל פרק ז הלכה יט

הקטף והוא שרף היוצא מהאילנות מן העלים ומהעיקרים אין לו שביעית

שם הלכה כ

במה דברים אמורים – באילן מאכל, אבל באילן סרק, אף היוצא מן העליון ומן העיקרים כפרי שלהן, ויש לו ולדמיו שביעית

הקטף היוצא מעצים שיש להם פירות אינו קדוש בקדושת שביעית, מפני שהוא בטל לפירות. אך אם אין לעץ תנובה אחרת, הקטף קדוש.

הרב מאיר אורבך (תקל"ה-תרע"ח, נשיא כולל פולין, שדיבר רבות על קדושת הארץ, עד עלייתו לירושלים בשנת תרי"ט. כשעלה ביקש להתפנות ללימוד בלבד, אך הרב שמואל סלנט מינה אותו כראש בית הדין של קהילות האשכנזים בארץ ישראל, היה בקשר הדוק עם הרב קלישר) מסיק מדברי הרמב"ם שיש קדושת שביעית בבשמים הגדלים מצמחים שזו עיקר תפוקתם:

שו"ת אמרי בינה סימן י

והרמב"ם ... כיוון דכתב דבאילן סרק אף שרף היוצא מן העלים ומן העיקרים כפרי שלהן, ויש לו ולדמיו שביעית, והוא מתוספתא, קל וחומר דבושם העומד להריח

לפי שיטה זו, אין סיבה עקרונית שלא תחול קדושת שביעית על בשמים ופרחים, לכאורה באופן התואם את שיטת בעל המאור (אלא שבאילן מאכל הפרחים והשרף בטלים לפרי העץ). הרב קנייבסקי דוחה את ההשוואה:

דרך אמונה ביאור ההלכה הלכות שמיטה ויובל פרק ז הלכה יט

ולכאורה אינו מוכרח כלל, דקטף מאכל אדם גמור הוא, מה שאין כן בשמים

אמנם הקטף נאכל פחות מפירות אחרים, אך קדושתו נובעת מכך שהוא ראוי לאכילה. קטף של עצי פרי פחות נאכל, ולכן אין בו קדושה. אך אילנות סרק אינם מפיקים יבול אחר, אם כך הקטף שלהם נחשב הפרי. לאור זאת הוא נותר בספק:

שם

מיני בשמים שאין ראוי אלא לריח, הוא בעיא דלא איפשיטא בירושלמי אם נוהג בו קדושת שביעית או לא, ויש להחמיר

החזון איש מסביר את התלבטות הסוגיה בצורה שונה:

חזון איש שביעית סימן יד אות ט

ירושלמי (ז, א) בשמים מהו שיהא עליהן קדושת שביעית כו' חבריא אמרי דרבי שמעון היא כו' לכאורה הא דבשמים והא דקטף לא דמיא כלל, דבשמים אפילו אותן שאינן רק לריח ואינן ראויין לאכילה חשיבי פירי, שחשובין פריין אצל האדם והכל מלקטין אותן ...

ואפשר לפרש סוגין, דדחי דהני פרחים לא חשיבי ואין בני אדם מקפידין ללקטן ובטילי אגב עץ כי היכי דבטל קטף לרבי שמעון, ורבי שמעון בשם רבי אלעזר אמר דברי הכל היא בהדא נסורתא (=נשורתא), רצונו לומר באלה הנושרים גם רבנן מודו דבטלים לעץ דגריעי מקטף, ולא איפשט שאר בשמים

החזון איש מציע שהתלבטות הירושלמי היא לגבי פרחים של עץ פרי. עיקרו פירותיו, והפרחים טפלים, כמו שאומר רבי שמעון על קטף, שאף הוא ראוי לשימוש (ואולי אפילו לאכילה!) הצעת רבי שמואל היא שמדובר בנסורתא, כלומר הפרחים שכולם נותנים להם לנשור, עליהם אין מחלוקת שהם בטלים.

אם כך, הדיון אינו על ביעור והנאה, אלא על היחס לפרחים.

לכאורה יצא שהרמב"ם פוסק שדין פרחי הבושם יהיה דומה לדין הקטף, ולפיכך תלוי אם הוא בטל לשימושים האחרים של העץ או לא. אך שימו לב שזה הופך את התמונה: ראשית יש להניח שלגבי בשמים

ופרחים מתקיים התנאי שהנאתו וביעורו שווים (כשיטת בעל המאור, ולא כשיטת ר"ח), ורק לאחר מכן ניתן לדון אם במקרה בו הפרחים פחות משמעותיים מהפירות שמא לא ייחסו להם קדושת שביעית. כך פוסק הרב טיקוצ'ינסקי:

ספר השמיטה עמוד לג - לד

צמחים העומדים לריח, כגון מיני וורדים ושושנים או שאר מיני בשמים הניטעים לריחם - יש בהם קדושת שביעית, כי גם הנאת ריח כהנאת מאור וצביעה הרי הוא בכלל 'לכם לכל צרכיכם'. והריח גם הוא הנאתו ובעורו שווה. כמו כן דבר שהנאתו קודם הביעור יש בו קדושת שביעית. והא דילפינן דומיא ד"לאכלה" שתבא הנאתו וביעורו שווה, זהו לאפוקי דבר שהנאתו אחר ביעורו, היינו שהדבר מתבער לפני בוא התועלת של הפרי [הערה 10 שם:] ושם בירושלמי (ז, א) שאלו בשמים מהו שיהא עליהם קדושת שביעית ופליגי בזה, ולפי המסקנה שם הלכה (הלכה ז) אילן שיש לו פירות, רק שרף הפרי יש לו שביעית ולא שרף העץ הבטל להעץ, אבל כשאין לו פירות אחרים, והפרי או השרף הוא פריו יש לו שביעית

שימו לב שהוא מדגיש את סברת בעל המאור: אין בעיה שההנאה תבוא לפני הביעור. הבעיה היא רק אם ההנאה מגיעה אחריו.

בדברי החזון איש עולה שיקול נוסף: הבשמים אינם דומים לאוכל מהבחינה שרבי יוסי מזכיר בגמרא – כולם זקוקים לאוכל, אך לא כולם נהנים במיוחד מריח. הציץ אליעזר אומר שהבבלי אינו מעלה את השאלה מסיבה זו: ברור לה שאין חולק שאין קדושת שביעית חלה על דבר שהנאתו אינה חשובה אצל כל אדם.

הרב אליעזר וולדנברג - שו"ת ציץ אליעזר חלק ו סימן לג

מצינו בירושלמי דשביעית דמיבעיא ליה: 'בשמים מהו שיהא עליהם קדושת שביעית', ולא איפשטא. וראיתי בספר חזון איש על שביעית שמבאר בתוך דבריו דהספק הוא מחמת תשמישן, בהיות ותשמישן רק לתענוג ... והכא לענין שביעית נמי בעינן שוה לכל אדם...

יש מקום לומר דמכיון דבבבלי לא הוזכרה בעיא זאת של הירושלמי, וכן ברמב"ם לא הוזכר לחוש לה, שמע מינה דלא חיישינן לה וסבירא להו בפשיטות דלא נהגי בה קדושת שביעית מהאי טעמא דלא הוי שווה לכל נפש, ואינו סוג מאכל מעיקרו.

והכי מצאתי בספר שו"ת ציץ הקדש (טו) שמביא הוראה בשם הגאון הגרי"ל דיסקין זצ"ל ... דהיה פשוט ליה להגאון ז"ל דבבבלי הדס אין קדושת שביעית נוהגת, אף על פי שעומדים להריח

❖ **הרחבות – קדושת שביעית בעלי טבק**

פרחי נוי

למדנו שיש קדושת שביעית בצבעי בד. האם יש קדושת שביעית בפרחי נוי?

ספר השמיטה (לגרי"מ טיקוצ'ינסקי) עמוד לג

וורדים ושושנים ודשאים שאין להם טעם וריח וניטעים לפני הבתים והשערים רק לנוי נראה שאין להם דין שביעית (וודאי אסור לזורעם ולנטעם בשמיטה ... אלא שאם צמחו אין להם קדושת שביעית). ולא דמי לצמח העומד לצביעה, אף שגם הצביעה הרי היא רק לנוי, או לצמח ולשמן העומד להדלקה שגם זה רק לראיה. דהתם הנאה זו, הצביעה או המאור, משמשת את גוף האדם ולצרכיו, מה שאין כן בדשאים שהם רק להראות בעלמא שאין זו הנאה גופנית

מוסכם על הפוסקים שאין קדושת שביעית בפרחי נוי (כמובן שאסור לשתול אותם בשמיטה!). מהו דינם של פרחי נוי שיש להם גם ריח?

הליכות שדה (הרב יוסף אפרתי) 44 עמוד 10

והנה בפרחי נוי שיש בהם ריח, יש לעיין אם מפני שעיקר נטיעתם, גידולם, קטיפתם, וקנייתם הוי לנוי ובפרחי נוי סבירא לן דאין בהם משום קדושת שביעית, יתכן דאפילו שיש בהם ריח לא תחול בהם קדושת שביעית, משום שרוב הפרחים אין בהם קדושת שביעית, ודמיה לעצים שהנאתם וביעורם שווה ואינם קדושים בקדושת שביעית מפני רוב העצים... וכן אולי אפשר לומר דהוי כמו סיאה ואזוב וקורנית, שמועילה בזה מחשבת האדם...

ויש חולקים על כך וסבירא להו: דפרחים שיש בהם ריח אף שאינם עומדים לריח יש בהם קדושת שביעית... וטעמא דאפילו אם נאמר כי דבר שהנאתו וביעורו שווה אלא שאינו עומד לאותה הנאה אין בו קדושת שביעית, הרי בנידון דידן יש עדיפות לפרחי נוי שיש בהם ריח וודאי כל שיהיו לפניו שתי אגודות של פרחים שווים במראם הרי עדיף את הפרחים נותני הריח, מוכתא מילתא דהריח חשוב, ומשום כך יש בפרחים אלו קדושת שביעית

מעקרונות הקק"ל: לתת כמו פרחים

בשונה מפירות, הנאכלים, וממילא פְּלִים, הפרחים נותנים נוי וריח, ונותנים בעינם. יש מחיר להנאה מהפרי – אי אפשר לאכול את הפרי ולהשאירו שלם. אך מהפרחים ניתן ליהנות בלי מחיר – הפרח אינו נפגע מהנאתו. זהו שורש המורכבות ההלכתית שאנו עוסקים בה בשלב זה של היחידה.

מידת הנתינה היא מהעקרונות שהקק"ל מחפשת לקדם. נתינה טובה ונכונה מוסיפה לנותן, והוא אינו נפגע ממנה, אלא אדרבה, הנותן מתברך מנתינתו. בעמוד זה באתר הקק"ל משווים זאת לנתינה של הפרחים:

<https://www.kkl.org.il/youth-and-education/halon-lamechanchim/study-materials-for-teachers/community-and-giving/latet/songs-and-texts/like-the-flowers/>

לסיכום:

מדוע נקבע הקריטריון של הנאה שווה לביעור? מר"ח ורש"י נשמע שיש קביעה עקרונית שכל הנאה 'לכם' צריכה להיות כמו 'לאכלה', שנהנה מהפרי בעת שמכלה אותו. במשנה ראשונה מבאר שהבעיה היא שאם נהנה אחרי הביעור, הרי שפגע בפירות השביעית בלי ליהנות מהם, ועבר על איסור הפסד פירות שביעית.

יתכן והבדל זה משפיע על היחס בין הלימודים שבגמרא. הגרי"ד אומר שעקרונית אם אסור לבער אלא בשעת ההנאה, ברור שהתורה לא תטיל קדושה על צמחיה שאין אפשרות ליהנות ממנה בשעת הכילוי. אך רש"י כותב שיש שני לימודים נפרדים: 'היתה שבת הארץ – לכם – לאכלה' – אין שבת הארץ אלא בדברים שיכולים לקיים את הקריטריון של 'לכם לאכלה'.

הנאה קודמת לביעור

לכאורה לפי ר"ח ורש"י ההנאה והביעור צריכים לבוא יחד. אם נהנים לפני הביעור, זה שונה מאוכל. לעומת זאת, לפי המשנה ראשונה לכאורה אין בכך בעיה. העיקר שלא יפסיד את הפרי עד שיהנה. מחלוקת זו קיימת ביחס ללולב: רש"י כותב שההנאה מהלולב נעשית בעת הכילוי, שכן הטאטוא מכלה אותו. רואים שרש"י מקפיד על כך שיהיה כילוי בשעת ההנאה. בעל המאור כותב שנהנים מהלולב לפני הכילוי. כלומר, מה שחשוב לו הוא שלא תהיה פגיעה לפני ההנאה, בדומה לסברת המשנה ראשונה.

פרחים ובשמים

בירושלמי (שביעית ז א) שואלים אם בשמים קדושים בקדושת שביעית. מהברייתא משמע שלא. הגמרא אומרת שלפי רבי שמעון, הסובר שאין לקטף קדושת שביעית, זה מובן. לפי חכמים צריכים לבאר שמדובר בחלק זניח של הפרח. הר"ש סירליו אומר שמכיוון שההנאה מהבשמים אינה בעת הביעור (שהרי הפרח אינו נפגע מהריח), אין בזה קדושת שביעית. כדברי ר"ח.

הרמב"ם פוסק שאין לקטף היוצא מאילן מאכל שביעית, אך מאילן סרק כן. האמרי בינה מסיק מכך שאין לבשמים היוצאים מאילן מאכל קדושת שביעית, ואילו מאילן סרק כן. הרב קנייבסקי אומר שאין להשוות: שהרי קטף ראוי למאכל! לכן הרמב"ם אומר שאם אין מאכל אחר היוצא ממנו הוא קדוש. אך לא ברור אם בבשמים יש קדושת שביעית. לאור הספק הוא נוטה להחמיר. החזון איש מסביר את הירושלמי עצמו בצורה שונה. הוא אומר ששאלת הירושלמי היא מה דין החלקים השוליים של העץ, כמו הבשמים והפרחים וכדו'. כלומר, לירושלמי ברור מאליו שיש בבשמים קדושת שביעית (בדומה למשנה ראשונה ובעל המאור, בניגוד לר"ח ורש"י), השאלה היא אם בבשמים הטפלים לשימוש המרכזי של העץ תהיה קדושה. הרב טיקוצ'ינסקי פוסק שיש לצמצמים המיועדים לריח קדושת שביעית, וכדברי בעל המאור, שגם אם ההנאה קודמת לביעור קדוש.

הציץ אליעזר אומר שבבבלי לא הסתפקו אם יש קדושה בבשמים, מפני שהתנאי הבסיסי יותר, שתהיה הנאה השווה לכל אדם, איננה מתקיימת.

פרחי נוי

הרב טיקוצ'ינסקי מסביר שיש הבדל בין צמח שמשמשים בו להפיק נוי, לבין צמח שהוא עצמו הנוי. כך מוסכם על הפוסקים שפרחי נוי אינם קדושים בקדושת שביעית. הרב אפרתי פוסק שאם יש בהם ריח, הריח משמעותי לשימוש בהם, ולכן יש בהם קדושת שביעית. נחמד את הגדרת הנאתו וביעורו שווים דרך בחינת הדוגמאות שבגמרא.

כיבוס, שריית פשתן, ואפייה – פער בין ההשפעה המיידית וההנאה העתידית

תלמוד בבלי מסכת סוכה דף מ עמוד א

אמר רבא: סתם עצים להסקה הן עומדין

רבא מניח שהסקה, כלומר בביעור העצים לאפיה, ההנאה והביעור אינם שווים. מדוע?

רש"י מסכת סוכה דף מ עמוד א

יצאו עצי הסקה שהנאתן אחר ביעורן - משנעשו גחלים אופין בהן

אי אפשר לאפות עד שיכלה הפיח, כלומר, בגמר כליו העץ. תוספות מסבירים באופן דומה:

תוספות מסכת בבא קמא דף קא עמוד ב

שהנאתן אחר ביעורן - כשנעשית גחלת, אף על גב דזימנין הנאתן וביעורן שווה, כגון להתחמם כנגדו או לבשל, מכל מקום עיקרו לא קיימא להכי אלא לאחר שנעשית גחלת, כגון להסיק תנור לאפות

אם העצים נשרפים בעת שהם מבשלים את האוכל, הרי שהנאת כליו העץ נכנסת לאוכל מייד! ברם הריטב"א חולק על הגדרה זו:

חידושי הריטב"א מסכת סוכה דף מ עמוד א

מי שהנאתו וביעורו שווה, יצאו עצים שאין בהם הנאה במה שנתבשל אלא לאחר ביעורן, כשאדם נהנה מאותו פת ומאותו תבשיל

מלשון הריטב"א נשמע שההנאה איננה בכך שהאוכל התבשל, אלא בזמן האכילה ממש. לפי רש"י ותוספות, עצם שיפור המאכל זו הנאה, ומבחינה עקרונית אילו שריפת העצים ושיפור המאכל היו קורים יחד היינו אומרים שהביעור וההנאה באים יחד. הריטב"א חולק על כך: 'הנאה' היא הנאה פיזית פעילה, לא שיפור המוצרים.

הפער הזה מוביל אותנו לברייתא המופיעה בהמשך הגמרא, העוסקת במשרה וכבוסה. לכאורה גם כאן החומר מתכלה לפני שיש הנאה פיזית פעילה. ברם, רש"י כותב שני דברים שונים בשני המקומות:

רש"י מסכת סוכה דף מ עמוד א

משרה וכבוסה הנאתן אחר ביעורן, שמשעה ששורה הבגדים או הפשתן ביין שעה אחת נתבער ואבד לו, והנאתו אינה עד שילבש הבגדים

רש"י מסכת בבא קמא דף קב עמוד א

יצאו משרה וכבוסה - שמשעה שמטילין פשתן או בגד ביין נתקלקל ונבער, והנאתו אינו אלא עד שלשה ימים ודי עד שיהא הפשתן שרוי וכן הבגד

דברי רש"י במסכת סוכה דומים הרבה יותר לדברי הריטב"א. מלשונו משמע שגם אם שיפור הבגד הוא מייד, בעת ביעור הפירות, עדיין היה נחשב שהביעור נעשה עכשיו, ואילו ההנאה מאוחרת יותר. במסכת בבא קמא, לעומת זאת, רש"י מבאר שבעת הכנסת הבגד לנחל, הנחל מיד נפגם, אך לוקח זמן עד שהבגד עובר את העיבוד או הכיבוס, בדומה למה ששמע מלשונו אודות האפייה, שאילו האפייה הייתה נעשית בעת ביעור העצים היה נחשב זה הנאה בעת הביעור, מפני שיפור המאכל (בדומה לשיפור הבגד במקרה זה).

לכאורה יש נפקא מינה גדולה בין ההסברים: אילו ההשפעה על הבגד הייתה מיידית, אך ההנאה מהבגד תהיה מאוחרת יותר - לפי ההסבר הראשון, זה נחשב שביעורו והנאתו שווים. לפי ההסבר השני לא.

תוספות מעירים שאכן יש נפקא מינה – צבעי בגדים. ההשפעה על הבגד מיידית. אך ההנאה מאוחרת יותר. ברם, גם בירושלמי וגם בבבלי נשמע שלצבעי בגדים יש קדושת שביעית:

תלמוד בבלי מסכת בבא קמא דף קא עמוד ב

תנן: ממין הצובעין - ספיחי סטים וקוצה, יש להן שביעית ולדמיהן שביעית, יש להן ביעור ולדמיהן ביעור; אלמא, עצים יש בהן משום קדושת שביעית

וגם בירושלמי נאמר שצבעי בגדים קדושים בקדושת שביעית:

תלמוד ירושלמי מסכת שביעית פרק ז הלכה א

צביעין לאדם מהו שיהא עליהן קדושת שביעית? נישמענא מן הדא: 'לכם - כל שהוא צורך לכם'. ותני עלה: כגון אכילה ושתייה וסיכה וצביעה

וכך כותבים רש"י ותוספות. ברם, מסיבות מעט שונות זה מזה:

רש"י מסכת בבא קמא דף קא עמוד ב

מיני צבעים בשעת רתיחת היורה כלה השורש וקולט הצבע נמצאו הנאתן וביעורן שוה הלכך חיילא עליהו שביעית (שימו לב שגם כאן רש"י מדגיש שהצביעה נעשית בזמן שהשורש מתכלה. אם השורש לא היה מתכלה, הנאת הצביעה הייתה קודמת לביעור, מה שבעיית מבחינת רש"י ור"ח, אך לא מבחינת בעל המאור). בעלי התוספות סוברים שאין כילוי בשעת הצביעה, שהרי הצבע אינו נפגע, הוא בסך הכל עובר לבגד! לכן בעלי התוספות מבארים אחרת:

תוספות מסכת בבא קמא דף קא עמוד ב

צבע הנאתן וביעורן שווה, דהנאתן כשלושין, ואז הוא כלה ומתבער הצבע מיום אל יום

הריטב"א יכול להסביר כך, שהפרי אינו נפגע בעת הצביעה, אלא נשמר בבגד, וההנאה היא בשעת הלבשה, שהיא גם הפעולה שגורמת לדהייה (האם חשוב להגדיר את זמן הפגיעה בצבע, או רק לזהות שאין פגיעה עד שיש הנאה? כאמור, זה תלוי במחלוקת הראשונים לעיל). דברי רש"י ותוספות יעסיקו אותנו שוב כאשר נעסוק בתבן ופשתן.

העמקה בירושלמי ושיטת הרמב"ם על כביסה וצבע

כאמור, בבבלי נאמר שמשרה וכבוסה אינם קדושים בקדושת שביעית. אך בירושלמי נאמר שחומרי כביסה קדושים בקדושת שביעית:

תלמוד ירושלמי (וילנא) מסכת שביעית פרק ז הלכה א

מיני כביסות, מהו שיהא עליהן קדושת שביעית? נשמענא מן הדא: היירעין והבורית והאוהל יש להן קדושת שביעית בירושלמי נשמע שקדושת שביעית חלה על בורית ואהל, המיועדים לכביסה! הרמב"ם מכריע שיש הבדל בין צמחים המיועדים לחומר כיבוס לבין צמחים שאינם מיועדים לכך:

רמב"ם הלכות שמיטה ויובל פרק ה הלכה י

מיני כבוסים, כגון בורית ואהל, קדושת שביעית חלה עליהן ומכבסין בהן, שנאמר 'והיתה שבת הארץ לכם' לכל צרכיכם, אבל אין מכבסין בפירות שביעית, ואין עושין מהם מלוגמא, שנאמר 'והיתה שבת הארץ לכם לאכלה' ולא מלוגמא ולא לזילוף ולא להקיא ולא למשרה ולא לכביסה

הבחנה זו פותרת את הסתירה בין הבבלי והירושלמי מדובר בבורית ואהל, המיועדים באופן מובהק לייצור חומרי ניקיון, ואילו בבבלי מדובר בצמחים אחרים, שאין עיקר ייעודם לצורך כביסה. ברם, אין זה פותר את הבעיה השורשית: בבבלי חכמים דורשים שאין קדושת שביעית בחומרי כביסה, מכיוון שאין הנאתם וביעורם שווים. גם אם הבורית מיועדת כחומר כביסה, האם זה הופך את ההנאה והביעור לשווים?

לחדד את הבעייתיות, נזכיר את המשמעות של הקביעה שיש קדושת שביעית באהל ובורית. כפי שהזכרנו בתחילת היחידה, יש קולא וחומרה בקביעה שכיבוס כלול בדרשת המילה 'לכם'. נשים לב ללשון הרמב"ם: קדושת שביעית חלה על בורית ואהל. המשמעות היא שאסור להפסיד או לסחור בורית ואהל המיוצרים מצמחיית השמיטה. מצד שני, אין מכבסים בפירות שביעית.

לכאורה כאשר חכמים אומרים שכיבוס אינו עומד בקריטריון של הנאתם וביעורם שווה, המשמעות תהיה כפולה: מצד אחד, אסור להשתמש בפירות שביעית לכיבוס, מצד שני, קדושת שביעית לא תחול על צמחים שייעודם העיקרי הוא לכיבוס.

עתה נשוב לדברי הרמב"ם: הקביעה שהירושלמי עוסק בצמחים שייעודם המרכזי הוא לכביסה מסבירה רק מדוע מותר לכבס בהם, אך אין בכך הסבר מדוע צמחים אלו קדושים בקדושת שביעית!

ערוך השולחן אומר שיש מחלוקת בין התלמודים:

ערוך השולחן העתיד שמיטה כד סעיף כא

וודאי לפי הש"ס שלנו, דתלוי במה שהנאתו וביעורו שווה, היה אסור בכיבוס, אבל באמת לפי הש"ס שלנו גם קדושת שביעית אינו חל על דבר שאין הנאתו וביעורו שווה, כדמוכח שם. ולכן מותר לכבס בהם.

אמנם הירושלמי לא סבירא ליה הך דהנאתו וביעורו שווה, ושם בירושלמי דריש: 'לכם - דבר השווה לכולכם' עיין שם. ולפי זה כיבוס וודאי דבר השווה לכולכם... ולהירושלמי גם שביעית חלה עליהן. ולהירושלמי גם **בפירות מותר לכבס**, אלא שבזה פסק כש"ס דילן דאסור.

ולפי זה הגירסא העיקרית בהרמב"ם, דאין קדושת שביעית חלה עליהן, וזהו לפי ש"ס דילן. וזה שכתב ההיתר משום 'לכם' - לכל צרכיכם זהו לפי הירושלמי שקדושת שביעית חלה עליהן, ושני הגירסאות קיימים, וכאומר דלהש"ס אין קדושת שביעית חלה עליהן, ולהירושלמי שחלה עליהן קדושה, הותר מלכם לכל צרכיכם בדבר השהו לכל נפש, וזה ברור לדינא

לפי הבבלי הקריטריון הוא הנאה וביעור שווה. לפיכך מותר לכבס באהל ובורית, מפני שקדושת שביעית איננה חלה עליהן.

לפי הירושלמי הקריטריון הוא שההנאה שווה לכל אדם. לפיכך מותר לכבס בהם (שהרי כולם זקוקים לכביסות), וקדושת שביעית חלה עליהן.

לגבי כביסה יוצא שלכל הדעות מותר לכבס בבורית ואהל. המחלוקת תהיה רק אם חלה עליהם קדושת שביעית. הנפקא מינה המרכזית תהיה הפוכה: האם מותר לכבס בפירות שביעית?

הרמב"ם מכריע בעיקר כש"ס שלנו, אך לגבי בורית ואהל אומר שאין מחלוקת בין התלמודים. לשיטתו יצא שעלינו להחמיר לשני הכיוונים: כל דבר שהנאתו וביעורו שווים, ובנוסף כל דבר שהנאתו שווה לכל אדם, קדוש בקדושת שביעית, ואסור להשתמש בדברים הללו באופן שהנאתו וביעורו אינם שווים.

ראוי לציון שהערה זו, שיש מחלוקת בין התלמודים, מתרצת גם את דברי הריטב"א לעיל. הריטב"א אומר ששיפור החפץ אינו נחשב 'הנאתו וביעורו שווים', מפני שהאדם לא נהנה ממנו בפועל (באכילה או לבישה). בעלי התוספות העירו שלכאורה דבר זה נסתר מדברי הירושלמי, שם נאמר שצבעי בגדים קדושים בקדושת שביעית.

לפי ערוך השולחן אין בכך קושיה. הירושלמי אינו סובר את הקריטריון של הנאתו וביעורו שווים, לכן נאמר שם שמיני צבעים וכביסה קדושים.

הרב הרצוג מסכים עם ערוך השולחן שהירושלמי והבבלי חלוקים, אך טוען שהרמב"ם דוחה את סוגיית הבבלי כליל! ראייתו ראייה חזקה מאוד:

פסקים וכתבים חלק ג סימן סו עמוד רנו

בעניין הנאתו וביעורו שווה. הנה צא ובדוק בספר יד החזקה ולא תמצא שרבינו הגדול ז"ל יזכיר כלל זה אפילו ברמז קל. הלא דבר הוא! ולדעתי הדלה זה מספיק להוכיח שהוא ז"ל אינו סובר כלל זה, ודומני שכל מי שיגע הרבה על כל היד החזקה אשר עשה רבינו משה לעיני כל חכמי ישראל יודה לי

לפי הרב הרצוג הרמב"ם אינו פוסק את הכלל של הנאתו וביעורו שווים כלל!

מצד אחד, יש כאן הסכמה לשיטת ערוך השולחן, שאינו מחפש ליישב בין הסוגיות. מצד שני, הוא מקל יותר. הרמב"ם אינו מחמיר ודורש השימוש יהיה באופן שהנאתו וביעורו שווים. מאידך, הוא מחמיר ואומר שגם צמחים שעיקר שימושם הוא לשימוש שהנאתו ושימושו אינם שווים קדוש בקדושת שביעית, ובלבד שהשימוש יהיה לשימוש השווה לכל אדם.

ברם, פרשני הרמב"ם מניחים שאין מחלוקת בין הבבלי והירושלמי, ומציעים תירוצים אחרים:

כסף משנה הלכות שמיטה ויובל פרק ה הלכה י

פירוש קדושת שביעית חלה על הכביסה ולפיכך מכבסים בהם. ואף על גב דבפרק לולב הגזול הקשו לרבנן דממעטי משרה וכביסה, הא כתיב 'לכם', דמשמע לכל צרכיכם, ותירצו 'לכם' דומיא ד'לאכלה', שהנאתו וביעורו שווה, יצאו משרה וכביסה שהנאתן אחר ביעורן, ופירשו שם שמשעה ששורה הפשתן או הבגדים ביין שעה אחת נתקלקל והנאתן אינה עד לבישה, י"ל שלא אמרו כן אלא בפירות דשייך 'לאכלה', אבל מיני כביסות דלא שייך בהם 'לאכלה' שפיר מתרבו מ'לכם' אף על פי שהנאתם וביעורם אינו שווה

הכסף משנה מחדש חידוש גדול: כל הקריטריון של "הנאתו וביעורו שווה" נאמר רק על צמחיה הראויה לאכילה! צמחים שאינם מיועדים לאכילה יהיו קדושים בקדושת שביעית, אך יהיה מותר להשתמש בהם ל"כל צרכיכם".

מצד אחד, הוא אומר שאין צורך בהגדרה נוספת לענות על השאלה. מצד שני, לכאורה מדבריו תעלה חומרה גדולה: כל צמח שעיקר שימושו הוא להפקת דברים שאינם אכילה, ושאין עומדים בקריטריון של הנאתם וביעורם שווה, עדיין יהיה קדוש בקדושת שביעית!

כלומר – הצבענו קודם על הקולא והחומרה בהגדרת הצמחים הללו כקדושים בקדושת שביעית. מצד אחד, הקריטריון של הנאה וביעור שווה מטיל איסור להשתמש בצמחיה הקדושה לשימושים הללו. מצד שני, הצמחים שאינם עומדים בקריטריונים הללו אינם קדושים כלל. יהיה מותר לסחור בהם ולאבד אותם. מדברי הכסף משנה עולה שהצד השני אינו נכון. יש להשתמש בצמחים שניתן להשתמש בהם באופן המבער בשעת ההנאה רק באופן זה, ואילו צמחים אחרים, שאינם מיועדים לשימושים שכאלה, עדיין קדושים בקדושת שביעית!

לכאורה הטענה הזאת סותרת את כל מה שנאמר בסוגיה! הסוגיה התחילה מהדיון אם עצים קדושים בקדושת שביעית, והשוותה את העצים למשרה וכביסה. לפי הכסף משנה לכאורה יעלה שהעצים קדושים בכל מקרה, והשאלה היא איזה שימוש מותר לעשות בהם! החזון איש מציע יישוב לדברים:

חזון איש שביעית סימן יג אות ו

עצי הסקה לא דמו למשרה, דהתם מתבערים דרך הנאתן, אלא שלא נגמרה עדיין הנאתן עד שתגמר המשרה והכביסה. אבל עצי הסקה אין ההסקה רק הכשר ההנאה, ולא מיקרי 'שימוש' לעניין שביעית

החזון איש מיישב על סמך הפער שהצבענו עליו קודם. מדבריו עולה שיש שלוש קטגוריות שונות:

א. ראוי למאכל: הנאתו תהיה באכילה, ויהיה קדוש בקדושת שביעית.
ב. אינו ראוי לאכילה, וההנאה המקובלת ממנו מתחילה בעת הכילוי: קדוש בקדושת שביעית (כמו בורית ואהל).

ג. אינו ראוי לאכילה, וכילוי הוא הכשר להנאה: אינו קדוש (כמו עצים לאפיה).

המהר"י קורקוס חולק ומציע הסבר שונה:

ר"י קורקוס הלכות שמיטה ויובל פרק ה הלכה י

יש לומר שלא הצריכו חכמים הנאתו וביעורו שווה אלא בפירות דשייך 'לאכלה', ובהא כי מרבין 'לכם' דומיא דלאכלה הוא, אבל במיני כבוסים לא בעינן הנאתן וביעורן שווה, כיון דלא קיימי אלא לכביסה אלא שעדיין קשה, שלא היה לו לרבנן ללמוד זה מ'לכם', כיוון ד'לכם' גבי 'לאכלה' כתיב, ודרשינן ליה בגמרא דומיא דלאכלה!

לכן נראה שדעת רבינו לפרש שהנאתו אינה הלבישה דווקא אלא הליבון והשרייה. ויין משעה שהשליכו הפשתים או הבגדים מתקלקל, והנאתו אינה אלא עד ג' או ד' ימים שיהיה שרוי או עד שיהיו הבגדים מכובסים, ומעתה בורית ואהל הנאתן וביעורן שווה, כי בעת שמתבער הבורית והאהל הבגד מתכבס, והוי דומיא דלאכלה

הר"י קורקוס מציע שההבדל בין בורית לבין צמחים אחרים הוא גם הבדל איכותי, ולא רק באפשרויות השימוש האחרות. שרייה בחומרים אחרים פוגמת את החומר מיידי, אך שיפור הבגד יתרחש רק מאוחר יותר. לעומת זאת, כאשר מכניסים בגד מלוכלך לבורית, הבורית עדיין לא נפגמת. היא נפגמת כאשר מדיחים את הבורית מהבגד, ובאותה עת הבגד נהיה נקי ומשתפר.

בבסיס דבריו, המהר"י קורקוס מניח שאי אפשר ליישב את הרמב"ם בלי להניח כדברי תוספות שלמדנו לעיל, ובשונה מהריטב"א. ברור לו שעצם שיפור המצב של הבגד נחשב 'לאכלה', ועתה יש רק לבחון מתי מתרחש הביעור, ומתי הבגד משתפר (כאמור, לריטב"א ברור ש'הנאה' היא הנאה פעילה של אדם, ולא שיפור המוצרים):

והיינו דמין הצבועין קרינן להו בהגוזל קמא הנאתו וביעורן שווה כי בשעת רתיחת היורה כלה השרש וקולט הצבע וכן פירש רש"י ז"ל שם בהגוזל, והוא הפירוש שהסכימו עליו בתוספות ז"ל, והוא דעת רבינו

מכיוון שהצבע משפר את הבגד מיידית, זה נחשב הנאתו וביעורו שווים, כדברי תוספות, ובניגוד לריטב"א. הרב דוד רפפורט מקל עוד יותר:

מקדש דוד שביעית סימן לו

ונראה דזה דמיני כבוסים כגון בורית ואהל קדושת שביעית חלה עליהן, הוא משום דבורית חזי לרחיצת גופו, וכן אהל חזי לרחיצת גופו ... ובזה הוי הנאתו וביעורו שווין ... רק דהרמב"ם ז"ל סבירא ליה דזה דאסורין פירות שביעית בשאר הנאות שאין הנאתו וביעורן שווה, הוא רק במידי דחזי לאכילה

המקדש דוד מסביר כך: קדושת השביעית חלה על בורית ואהל מכיוון שיש להם שימוש בו הנאתו וביעורו שווים. ברם, מכיוון ששימוש זה אינו אכילה, אין איסור להשתמש בו לדברים אחרים. כלומר, המקדש דוד מחדש שיש שלוש קטגוריות:

- א. מה שראוי לאכילה: קדוש בקדושת שביעית, ומותר להשתמש להנאה שביעורו שווה בלבד.
- ב. מה שאינו ראוי לאכילה, ויש לו שימוש בו הנאתו וביעורו שווה: קדוש בקדושת שביעית, אך מותר להשתמש בו גם לשימושים בהם ההנאה אינה שווה לביעור.
- ג. מה שאין לו שימוש בו הנאתו וביעורו שווה – אין בו קדושת שביעית כלל.

לסיכום:

רבא אומר שעצים שנועדו לאפיה אינם הנאתם וביעורם שווה. מדוע? רש"י ותוספות מבארים שהאפיה נעשית אחרי הביעור הראשון, כאשר הפיח כלה. בעלי התוספות מוסיפים ואומרים שאילו האפיה הייתה נעשית בעת שריפת העצים, הנאתו וביעורו היו באים יחד. עולה מדבריהם ששיפור האוכל זו הנאה, גם לפני השימוש וההנאה הפיזית.

הריטב"א חולק על כך, ואומר שההנאה היא רק בעת האכילה, בזמן ההנאה הפיזית. בהמשך הסוגיה עוסקת במשרה וכביסה, ואומרת שגם שם הביעור קודם להנאה. רש"י במסכת סוכה מבאר בדומה לדברי הריטב"א, שההנאה היא רק בעת לבישת הבגדים. אך במסכת בבא קמא מבאר כבעלי התוספות, שעצם הכיבוס זו הנאה, אך החומר מתכלה ומתקלקל לפני שהשיפור מגיע. בעלי התוספות אומרים שיש נפקא מינה – צבעי בגדים. הצבע משפר את הבגד מיידית, אך הנאת הלבשה מאוחרת יותר. דבר זה מתאים לברייתא המובאת בבבלי ובירושלמי, האומרת שיש לצבעי בדים קדושת שביעית. ברם, בעלי התוספות כותבים שההנאה היא בעת הלבשה, וזהו זמן הכילוי. לכאורה הריטב"א יסביר את הברייתות כדבריהם. ברם השיקול של בעלי התוספות לפרש כך הוא שבזמן צביעת הבד הצמח אינו נפגע, הוא בסך הכל עובר לבד. מכיוון שהם סוברים שצריכים לזהות כילוי של הצמח בעת ההנאה, הם מבארים שהצבע מתכלה בעת הלבשה, כאשר הבד דהה.

העמקה בירושלמי ושיטת הרמב"ם על כביסה וצבע

בירושלמי נאמר שבורית ואהל, המשמשים כחומרי כביסה, קדושים בקדושת שביעית. לכאורה זה נוגד את הנאמר בבבלי. הרמב"ם מיישב בין הברייתות, ופוסק שאסור לכבס בצמחים הקדושים בקדושת שביעית, אך צמחים המיועדים לכביסה קדושים בקדושת שביעית.

כיצד זה מתיישב עם התנאי שהנאתו וביעורו שווים?

ערוך השולחן אומר שאכן, הירושלמי אינו סובר שיש תנאי שהנאתו וביעורו יהיו שווים. הרב הרצוג מחזק את דבריו בהצביעו על כך שהרמב"ם אינו מזכיר את התנאי הזה משום מקום. הרמב"ם הוא איש הכללים הגדול, אילו חשב שכלל זה אכן נכון ומחייב ללא ספק היה מזכיר אותו.

לאור זאת הם מבארים שהרמב"ם אומר כך: כל דבר שראוי לאכילה, יש לנצל בצורה הטובה ביותר, ולכן אסור להשתמש בו לכיבוס. אך מה שמראש מיועד לכיבוס ודאי קדוש ויכול לשמש לכיבוס. ברם, יתר פרשני הרמב"ם חולקים על כך.

הכסף משנה אומר שהרמב"ם סובר שהקריטריון שהנאתו וביעורו שווים נאמר רק על צמחיה הראויה לאכילה. צמחים שאינם ראויים לאכילה עדיין יהיו קדושים בקדושת שביעית, ללא תלות בקריטריון הזה. הדברים מיישבים את הרמב"ם, אך לכאורה סותרים את כל מה שלמדנו בסוגיה. הסוגיה דנה על עצים צבעים וכו', ובחנה אם הם עומדים בקריטריון שהנאתו וביעורו שווים!

החזון איש מסביר שהכסף משנה סובר שיש שלוש קטגוריות:

- א. ראוי למאכל: הנאתו תהיה באכילה, ויהיה קדוש בקדושת שביעית.
- ב. אינו ראוי לאכילה, וההנאה המקובלת ממנו מתחילה בעת הכילוי: קדוש בקדושת שביעית (כמו בורית ואהל).
- ג. אינו ראוי לאכילה, וכליו הוא הכשר להנאה: אינו קדוש (כמו עצים לאפיה).

המקדש דוד מציע הבחנה שונה:

- א. מה שראוי לאכילה: קדוש בקדושת שביעית, ומותר להשתמש להנאה שביעורו שווה בלבד.
- ב. מה שאינו ראוי לאכילה, ויש לו שימוש בו הנאתו וביעורו שווה: קדוש בקדושת שביעית, אך מותר להשתמש בו גם לשימושים בהם ההנאה אינה שווה לביעור.
- ג. מה שאין לו שימוש בו הנאתו וביעורו שווה – אין בו קדושת שביעית כלל.

המהר"י קורקוס מציע הסבר טכני יותר. חומרי כביסה הנפגמים לפני שיפור הבגד, אין הנאתם וביעורם שווה. אך אם שיפור הבגד קורה יחד עם פגימת החומר, הנאתם וביעורם שווה. כאמור, המהר"י קורקוס מניח שעצם השיפור שקורה בבגד, הרבה לפני שניתן ליהנות ממנו הנאה פיזית, נחשב "הנאתו" לעניין קריטריון זה.

יצירת כלים מפירות שביעית

תוספתא מסכת שביעית (ליברמן) פרק ה הלכה יח

תבן של שביעית אין נותנין אותו לא לתוך הכר ולא לתוך הטיט. אם נתנוהו אחרים הרי הוא כמבוער
מתי מקבלים הנאה מן התבן, בזמן השימוש או בזמן מילוי הכר? היה מקום לומר שההנאה היא בשעת
השימוש, על פי דברי הירושלמי על הברייתא:

תלמוד ירושלמי (וילנא) מסכת שביעית פרק ט הלכה ה

אין נותנין אותו בכר. נתנו בכר – בטל, והוא שישן עליו

מצד שני, במקביל בירושלמי מבארים גם ביחס לטיט:

תלמוד ירושלמי (וילנא) מסכת שביעית פרק ט הלכה ה

תבן של שביעית אין שורין אותו בטיט שריין בטיט בטל והוא שגבלו

כמובן שאין יותר הנאה בשעת הגיבול מאשר בשעת ההכנסה לטיט. הגיבול מקבע את התבן, ומונע את
אפשרות שימושו במקום אחר. מן ההקבלה אנו למדים שזו כוונת הירושלמי גם ביחס לכר: בשעת השינה
האדם פוגע בתבן, ושימושיו האחרים כבר אינם רלוונטיים.
נשוב לקריטריונים של הנאה בשעת ביעור: לכאורה לפי ר"ח זה מובן: השימוש בכרית או בטיט איננו מכלה
בשעת ההנאה. אך לכאורה לפי בעל המאור והמשנה ראשונה זה לא כל כך מובן, הרי ניתן ליהנות לפני
הפגיעה בתבן!

הרב קנייבסקי מבאר שהנושא שונה לחלוטין:

דרך אמונה - ביאור ההלכה הלכות שמיטה ויובל פרק ה הלכה כג

לקטן למאכל בהמה ... אסור לשרפם או לגבלם בטיט משום הפסד

התבן הוא מאכל בהמה. הוספתו לטיט או הכנסתו לכר היא שימוש פחות מהאכלת הבהמות, ולכן הוא
אסור.

החזון איש מנתח את היחס בין הדינים השונים שלמדנו:

חזון איש שביעית סימן יג אות ח

כיוון דאמרו שאם נתנו לתוך הכר הרי הוא כמבוער, חשבינן לביעורו מן העולם תיכף. והכי נמי, בצבעו מקרי מבוער
מן העולם תיכף (כשיטת רש"י שלמדנו לעיל) תבן בכר ודאי איתא בעולם, מכל מקום כיוון שנשתנה לכר הוי כמו
שאינו, בכל מקום לעניין היתר שביעית בעיני דומיא ד'לאכלה', וצביעה, שהעיקר כלה, וכמו שפירש רש"י (שלא כמו

תוספות) מקרי דומיא ד'לאכלה' אבל נתן תבן בכר, כיוון שכולו קיים ופקע מיניה קדושת שביעית חשיב כסחורה ולא הוי דומיא ד'לאכלה' ומיהו דווקא תבן שנתנו בכר, שעיקר קדושתו מדין מאכל בהמה, דסתמו עומד לכך, וכיוון שנעשה כלי, פרח מיניה שם מאכל. אבל לולבי דקלים שעושים מהם מטאטאים לא בטלו, כיוון דכל קדושתם הוא בשביל זה התשמיש

נתחיל מהסוף: צמחים שנועדו ליצירת כלים, קדושים בקדושת שביעית, שכן ניתן ליהנות מהם, כדרכם, על ידי יצירת הכלים הללו. זהו השימוש המותר בהם. השאלה שנתרת היא רק אם הנאתו וביעורו שווים. זהו הדין ביחס ללולב. צמח שצריכים לכלות כדי להפיק ממנו תועלת, צריכים לזהות אם יש תועלת כבר בזמן הכילוי. זה מה שרש"י אומר ביחס לצבעים. אך צמח שנועד למאכל בהמה (כמו תבן), אסור להשתמש בו לדברים אחרים. עצם השימוש הזה נחשב כילוי. אין להשוות בין צמח שנועד לצביעה, שם רש"י מדבר על שיפור הבגד בעת הכילוי, לבין תבן. אמנם הכר משתפר כאשר מכניסים אליו את התבן, אבל זה לא שימוש תקין בתבן, לכן הכילוי שנעשה ביצירת הכלי אסור, למרות שיש הנאה מיידית.

כותנה

לאור זאת עולה שאלת קדושת השביעית בפשתן וכותנה.

משנה מסכת בכורות פרק ד משנה ח

החשוד על השביעית אין לוקחין ממנו פשתן

לכאורה משמע ממשנה זו שיש קדושת שביעית בפשתן. בירושלמי יש מחלוקת על כך:

תלמוד ירושלמי (וילנא) מסכת מעשרות פרק ה הלכה ג

תנין: והחשוד על השביעית אין לוקחין מהן פשתן אפילו סרוק. ופשתן לאו קיסמין (כלומר, אלו סתם עצים, ולכאורה אינם קדושים בקדושת שביעית) הוא! אמר רבי חנינא: מפני זרעה. רבי מנא אמר: ... משום קנס

רבי חנינא סובר שהפשתן קדוש בקדושת שביעית בשל זרעיו (הראויים למאכל בהמה). רבי מנא אומר שמדובר בקנס בלבד.

החזון איש אומר שבדומה לתבן, עצם טוויית הפשתן נחשבת לביעור:

חזון איש שביעית סימן יג אות ח

ובזה יש ליתן טעם שאין פשתן קדוש בקדושת שביעית ... דכיוון שעשאו בגד, בטל ליה, כיוון שנשתנה, והוי כתבן בכר ... ובגד לא מקרי ביעור, דאינו דומיא דביעור של אכילה, והוי כעצים דהסקה, והלכך לא קדשי. וטעם זה צריך נמי לעצים העומדים לבניין ולעשות כלים, ומשמע דגם אלו לא קדשי

הרב יהושע משה אהרנסון (תר"ע-תשנ"ד. מרבני פולין בזמן השואה. אחריה מונה לרב מחנות העקורים באוסטריה. בשנת ה'תש"י עלה ארצה וכיהן כרב בפתח תקווה. נחשב מבעלי הידע הגדולים בענייני מצוות התלויות בארץ) העלה את שאלת הכותנה:

שו"ת ישועת משה סימן א

יש לחקור אם ישנם דיני קדושת שביעית ... בכותנה, דלכאורה הרי קדושת שביעית חלה על כל דבר שתוציא הארץ, והנאתו וביעורו שווה ... אף על דבר שאינו מאכל כלל ואינו פרי ... הסיבים שלו העיקריים עומדים לתעשיית בגדים, ומלבדו הוי הנאתם וביעורם שווה, דהרי הנאתם הוי כשלושם, ואז הוא כלה ומתבער על ידי שימוש היומיומי ... לפי זה היה צריך לחול גם על צמח הכותנה קדושת שביעית

לכאורה ההשוואה ללולב אמורה להעלות שיש קדושה בכותנה. אך מנגד עומדות השיטות הסוברות שמסקנת הגמרא היא שאין קדושה חלה על עצים כלל:

... אולי אפשר לדייק דקדושת שביעית לא חיילי אלא על דבר שהוא פרי או משמש לפרי ודכוותיה. ועצים נמי דפליגי, אפילו לפירוש שאר הראשונים מלבד הראב"ד בעצי פרי או עצי שמן, ועצי סרק דאית בהו קטפא, דקטפייהו זהו פריים ... ובכל זאת נתמעטו עצי הסקה להני תנאי משום דאין הנאתן וביעורן שווה ... (כאן הוא מכניס שיטות נוספות, שהובאו בהרחבות, הסוברות שאין קדושת שביעית חלה על הלולב) והנראה שם שאף לולב בן שביעית אין בו קדושת שביעית משום דבסתמא אינו עומד לכבד בו את הבית... ממיצוי כל הני"ל אפשר לסכם דאין על סיבי הכותנה חלות דין קדושת שביעית להפוסקים הני"ל ...

האם אפשר להשוות לפשתן? יתכן שיש הבדל. בפשתן יש גרעינים שיש להם שימוש אחר. בכותנה לא:

ומהא דתנן בבכורות החשוד על השביעית אין לוקחין ממנו פשתן. הרי לכאורה דיש קדושת שביעית על פשתן, ופשתן הרי דומה לכותנה שמגבעוליו המנופצים טווים חוטים ומייצרים בגדים ומגרעיניו מפיקים שמן מאכל ולטיפול רפואי. מיהו השוני שבשניהם הוא בזה שהגרעין בעצמו הוא הזרע פשתן ראוי לאכילה על ידי הדחק ...

הוא מציע שאולי יצירת הבד משנה לחלוטין את חומר הגלם, ובכך סרה קדושתו:

ואולי בר מן דין דלעיל, ההיתר אף בוודאי משביעית להיות שנשתנה מבריאתו לגמרי על ידי הטויה, ואין צריך לומר על ידי עשיית הבדים ממנו, ופנים חדשות באו לכאן. ואף אם נאמר דבפירות שביעית יהיה אסור גם היוצא ממנו ... מכל מקום בכגון דא שכל קדושתו מחמת הזרע ובהסתלקות הזרע מהכותנה, אחרי הניפוט {הפרדת הסיבים מהגרעינים} והפילוס, או אחרי שהפרידו הגרעינים מהפשתן לגמרי וגם נשתנה שינוי גמור מברייתו, שינוי שאינו חוזר, בטלה קדושתה ממנו ... ואין להקשות ... אם כן היה צריך להיות אסור לעשות ממנו בגד לכתחילה כמו שאסור לתת בכר תבן לכתחילה, ואולי אפשר לומר להיות שהפשתן עומד וראוי רק לבגדים ובמלאות ייעודו ותכליתו נשתנה, לכן לא חל עליו קדושת שביעית כלל גם מקודם ...

יש אולי מקום להסתפק בזה ... מכיוון שלא דומה לשאר מאכל בהמה הראויים בלי תיקון כלל, ובנידון דידן רק מתהווים למאכל בהמה אחרי הקילוף והפילוס על ידי מכוונות מיוחדות, ואם הגרעיני כותנה לא ראויים כמו שהם למאכל בהמה, הרי לא מחויב האדם לעשות ממנו אוכל על ידי הפקת שמנו כדי שיתחייב הגרעין בשביעית, ואם יניחנו כמו שהוא בוודאי לא יעבור על 'ולא להפסד' מכיון שאינו בכלל לאכלה כמו שהוא עכשיו, גם כי בהיות הגרעין בעטיפת הצמר גפן לא יאכלנו הבעל חי

שימו לב ליחס בין דברי החזון איש לבין הצעתו של הישועת משה:

יש דברים שמשמשים כאוכל, או כמאכל בהמה. אסור להשתמש בהם לדברים אחרים. שימוש אחר נחשב ביעור אסור.

יש דברים שמראש מיועדים לשימושים שאינם אוכל. החזון איש אומר שזהו דינו של הלולב. לכן על הלולב חלה קדושת שביעית, והשימוש בו אינו נחשב כביעור (עד שהוא בפועל מתחיל להישחק).

בשונה מהחזון איש, שאומר שהעיבוד ההכרחי של הפשתן נחשב ככילוי, הרב אהרנסון מציע אחרת. הפשתן שאינו מעובד אינו עומד לשום דבר! במצבו הגולמי, ניתן לעבד אותו לאחד משני שימושים: מאכל בהמה, או כותנה. בשונה מהתבן, שהבהמות אוכלות כמות שהוא, את הפשתן הבהמות אינן אוכלות כמות שהוא. לכן, למרות שהוא יכול לשמש כמאכל בהמה, שימוש זה אינו מזוהה כרגע. לכן לא חלה עליו קדושת שביעית באותו האופן שקדושת שביעית חלה על מאכלי בהמה (כמו תבן).

הגרש"ז דוחה את הסברא שהשינוי שבבד מצדיק את הסרת קדושת השביעית. הרי דברים רבים עוברים עיבוד, ואף על פי כן המוצר הסופי קדוש בקדושת שביעית. אך מסכים שאין קדושת שביעית על בגדים (ברם, לא ברור לו מדוע):

שו"ת מנחת שלמה חלק ב סימן קיט

לידיד נפשי הדגול הגאון מוהרי"מ אהרנסון שליט"א מרבני העיר פתח תקוה... כתב כבוד תורתו "ממצוי כל הנ"ל אפשר לסכם דאין על סיבי הכותנה חלות דין קדושת שביעית" לא שייך כלל דיני שביעית בבגדים, ולכן אף שבעניי לא ידעתי טעם נכון לכך, אפילו הכי מסתבר דאין לנהוג קדושת שביעית בסיבי כותנה מפני זה שהם עומדים לעשותם בגדים.

במה שכתב כת"ר שם באות י' מפני שנשתנה מברייתם לגמרי ופנים חדשות באו לכאן, וכוונתו ודאי כמ"ש שם בסוף דבריו מפני שהפשתן אינו ראוי כלל בתחילתו וכל תשמישו והנאתו הוא רק לאחר שנשתנה צורתו, וכן הביא גם ממרן בעל החזון איש. לענ"ד צ"ע, דמאי שנא ממיני צובעין או בורית ואהל דבתחילתן נמי לא חזו, וכל הנאתן הוא רק אחר כך לאחר שנשתנה צורתן ופנים חדשות להם, גם יש מיני תבלינים שאינם נאכלים לא לאדם ולא לבהמה ולא עבידי אלא לטעמא, ואפילו הכי איכא דר"ל דשפיר קדשי בקדושת שביעית אף על גב דהנאתן אינה אלא לאחר שנתמעכו ונשתנה מראיתן

מתוך היקש 'לכם' לאכלה' הגרש"ז מציע נפקא מינה נוספת:

שו"ת מנחת שלמה חלק א סימן מב

אי הוה משכחת פירות או מיני צובעין שאינם ראויים אלא למצווה ולא להנאת הגוף, מסתבר דלא חל עליהם קדושת שביעית אף בכהאי גוונא דהנאתן וביעורן שווה, היינו משום דמאותו הטעם דמצרכינן שיהא הנאתו וביעורו שווה מפני שצריך להיות דומיא דאכילה, הוא הדין נמי דבעינן דווקא שיהיו ראויים להנאת הגוף ולא רק להנאת מצוה בלבד, כיוון דכתיב: 'והייתה שבת הארץ לכם לאכלה' בעינן דווקא דומיא דהנאת מאכל, שהיא הנאת הגוף

עם כל השמחה שבעבודת ה', המצוות אינן נחשבות הנאה לנו, אלא עבודת ה'. פירות שביעית צריכים לשמש "לכם", ולא לצורך מצווה. לכן אסור לקיים בהן מצוות, ואם אין אפשרות לנצל אותן אלא למצוות, אינן קדושים בקדושת שביעית.

לסיכום:

בתוספתא נאמר שאסור לתת תבן של שביעית לתוך כר או טיט. הרב קנייבסקי מסביר שהכנסה לכר פוגעת ביכולת לתת אותו לבהמותיו, שזו פגיעה בניצול האולטימטיבי של התבן, ולכן זה אסור.

החזון איש מבאר את היחס בין סוגי הצמחייה:

לולבים: מראש נועדים ליצירת כלים. לכן הם קדושים בקדושת שביעית, בשביל השימוש הזה. צבעים: צריכים לכלות, ולאחר מכן ניתן להפיק ממנו תועלת (לפי פירוש רש"י). יש לבחון: אם ניתן לזהות הנאה כבר בשעת הכילוי (המהר"י קורקוס אמר דברים דומים ביחס לבורית ואהל), הוא קדוש. ואם לא, אינו קדוש. תבן: נועד למאכל בהמה, ולכן הוא קדוש. הנאה בעת הכילוי אינו מתקן את הבעייתיות בשימוש הפחות-מאידיאלי בקש.

כותנה

החזון איש אומר שעצם טוויית הפשתן נחשבת לביעורו, לפגיעה ביכולת להשתמש בו למאכל בהמה. מצד שני, השימוש בהם אינו ביעור, ולכן אינם קדושים אם אין בהם שימוש אחר.

בישועת משה מתלבט אם יש קדושת שביעית בפשתן. לכאורה דינו צריך להיות דומה לדין העצים. מצד שני, כאמור, יש את הסוברים שאין קדושת שביעית בעצים. אך לפשתן יש שימוש כמאכל בהמה. הישועת משה מכריע כך: מכיוון שבמצבו הגולמי אין אפשרות להשתמש בו למאכל בהמה או לפשתן, אין הכרח להפיק ממנו מאכל בהמה. לכן מצד אחד הוא קדוש, מצד שני מותר להשתמש בו ליצירת בדים.

הגרש"ז דוחה את הסברא, שהרי דברים רבים דורשים עיבוד, ובכל זאת קדושים ואף המוצר הסופי עומד בקדושתו. הוא מכריע שאין קדושת שביעית על פשתן או כותנה.

הנאת מצווה

מתוך היקש 'לכם' לאכלה' הגרש"ז מציע נפקא מינה נוספת:

שו"ת מנחת שלמה חלק א סימן מב

אי הוה משכחת פירות או מיני צובעין שאינם ראויים אלא למצווה ולא להנאת הגוף, מסתבר דלא חל עליהם קדושת שביעית אף בכהאי גוונא דהנאתן וביעורן שווה, היינו משום דמאותו הטעם דמצרכינן שיהא הנאתו וביעורו שווה מפני שצריך להיות דומיא דאכילה, הוא הדין נמי דבעינן דווקא שיהיו ראויים להנאת הגוף ולא רק להנאת מצוה בלבד, כיוון דכתיב: 'והייתה שבת הארץ לכם לאכלה' בעינן דווקא דומיא דהנאת מאכל, שהיא הנאת הגוף

הדלקת הנר ונר חנוכה

משנה מסכת שביעית פרק ח משנה ב

קל מהם שביעית שניתנה להדלקת הנר

דינו של שמן שנועד לתאורה לכאורה פשוט: נהנים ממנו בזמן שהוא בוער (כל עוד הנר דולק....).

משנה ראשונה שביעית ז משנה א

ופירות שביעית שראויין לאכילה מותר לצבוע בהן, וכן להדליק בהן את הנר שהנאתן וביעורן שווה

שו"ת מנחת שלמה חלק א סימן מב

פשוט הדבר שמותר להדליק שמן כדי שיוכל לראות ... כיון שהוא דרך הדלקה כמו שמותר להדליק שמן לראות איך לאכול, הוא הדין נמי דשרי עבור כל צורך שהוא אפילו עבור הנאות כאלה שאינם חשובים שתחול בגללם קדושת שביעית ... ועוד יותר מזה נלענ"ד, שגם המדליק שמן של שביעית לראות איך לקלקל או לשבור כלי, אף על גב שהוא עבירה ועובר על כל תשחית, מכל מקום בהדלקת השמן אינו עובר כלל על איסור הפסד פירות שביעית, כיוון שהדליק לצרכו לשכך את יצרו. גם נראה פשוט דמותר ודאי להדליק שמן של שביעית כדי ללמוד תורה אף בכהאי גוונא שיש הרבה אור בבית והדלקת השמן היא אך ורק לצורך מצוה בלבד לעיין בספר, כי איך יתכן לומר דעבור צרכי רשות מותר להדליק ואילו לצורך מצוה אסור?! והוא פשוט. ואף על גב דקיימא לן מצוות לאו ליהנות ניתנו ... אין הנאה כזו בכלל ההנאות שאסרה תורה, מה שאין כן אם מדליק שמן של שביעית כדי לעשות מצוה או ללמוד תורה חשיב ודאי כמדליק על מנת ליהנות וחס וחלילה לומר דחשיב בכך כמפסיד

אך לא נר חנוכה, שהרי אסור ליהנות מאורו!

בית ריזב"ז פרק ה הלכה ט

אסור להדליק שמן שביעית על נר חנוכה, דאסור להשתמש לאורה

לכאורה דבר זה ממשיך את דברי הגרש"ז לעיל: המצוות לא נועדו להנאת הגוף, ולכן אינם דומים ל'לאכלה'. אך הגרש"ז אומר שביחס לשמן המיועד לתאורה זה לא נכון:

שו"ת מנחת שלמה חלק א סימן מב

כמו שמותר להדליק בשביל פרסומת הרבה נרות משמן של שביעית מסביב לחנותו כדי למשוך בכך את עיני הרואים ולפרסם בכך את בית מסחרו, כיוון שהוא דרך הדלקה וחשיב כנהנה כל הזמן מהאור, ואין מתחשבין כלל אם ההדלקה היא כדי לאכול ולקרוא לאור הנר או בשביל פרסומת, וכיון שכן מהיכי תיתי נימא דפרסום בית מסחרו עדיף טפי מפרסומי ניסא של חנוכה, אף בכהאי גוונא דהוי דרך הדלקה ולא כנותן לתוך מדורה או מקטיר על גבי מזבח, שהרי הוא נהנה כל הזמן שדולק ואיכא פרסומי ניסא כמו שנהנה מפרסום בית מסחרו

לסיכום:

מדוע נקבע הקריטריון של הנאה שווה לביעור?

מר"ח ורש"י נשמע שיש קביעה עקרונית שכל הנאה 'לכם' צריכה להיות כמו 'לאכלה', שנהנה מהפרי בעת שמכלה אותו. במשנה ראשונה מבאר שהבעיה היא שאם נהנה אחרי הביעור, הרי שפגע בפירות השביעית בלי ליהנות מהם, ועבר על איסור הפסד פירות שביעית.

יתכן והבדל זה משפיע על היחס בין הלימודים שבגמרא. הגרי"ד אומר שעקרונית אם אסור לבער אלא בשעת ההנאה, ברור שהתורה לא תטיל קדושה על צמחיה שאין אפשרות ליהנות ממנה בשעת הכילוי. אך רש"י כותב שיש שני לימודים נפרדים: 'והיתה שבת הארץ – לכם – לאכלה' – אין שבת הארץ אלא בדברים שיכולים לקיים את הקריטריון של 'לכם לאכלה'.

הנאה קודמת לביעור

לכאורה לפי ר"ח ורש"י ההנאה והביעור צריכים לבוא יחד. אם נהנים לפני הביעור, זה שונה מאוכל. לעומת זאת, לפי המשנה ראשונה לכאורה אין בכך בעיה. העיקר שלא יפסיד את הפרי עד שיהנה.

מחלוקת זו קיימת ביחס ללולב: רש"י כותב שההנאה מהלולב נעשית בעת הכילוי, שכן הטאטוא מכלה אותו. רואים שרש"י מקפיד על כך שיהיה כילוי בשעת ההנאה. בעל המאור כותב שנהנים מהלולב לפני הכילוי. כלומר, מה שחשוב לו הוא שלא תהיה פגיעה לפני ההנאה, בדומה לסברת המשנה ראשונה.

פרחים ובשמים

בירושלמי (שביעית ז א) שואלים אם בשמים קדושים בקדושת שביעית. מהברייתא משמע שלא. הגמרא אומרת שלפי רבי שמעון, הסובר שאין לקטף קדושת שביעית, זה מובן. לפי חכמים צריכים לבאר שמדובר בחלק זניח של הפרח. הר"ש סירליו אומר שמכיוון שההנאה מהבשמים אינה בעת הביעור (שהרי הפרח אינו נפגע מהריח), אין בזה קדושת שביעית. כדברי ר"ח.

הרמב"ם פוסק שאין לקטף היוצא מאילן מאכל שביעית, אך מאילן סרק כן. האמרי בינה מסיק מכך שאין לבשמים היוצאים מאילן מאכל קדושת שביעית, ואילו מאילן סרק כן. הרב קנייבסקי אומר שאין להשוות: שהרי קטף ראוי למאכל! לכן הרמב"ם אומר שאם אין מאכל אחר היוצא ממנו הוא קדוש. אך לא ברור אם בבשמים יש קדושת שביעית. לאור הספק הוא נוטה להחמיר. החזון איש מסביר את הירושלמי עצמו בצורה שונה. הוא אומר ששאלת הירושלמי היא מה דין החלקים השוליים של העץ, כמו הבשמים והפרחים וכדו'. כלומר, לירושלמי ברור מאילו שיש בבשמים קדושת שביעית (בדומה למשנה ראשונה ובעל המאור, בניגוד לר"ח ורש"י), השאלה היא אם בבשמים הטפלים לשימוש המרכזי של העץ תהיה קדושה. הרב טיקוצ'ינסקי פוסק שיש לצמצים המיועדים לריח קדושת שביעית, וכדברי בעל המאור, שגם אם ההנאה קודמת לביעור קדוש. הציץ אליעזר אומר שבבבלי לא הסתפקו אם יש קדושה בבשמים, מפני שהתנאי הבסיסי יותר, שתהיה הנאה השווה לכל אדם, איננה מתקיימת.

פרחי נוי

הרב טיקוצ'ינסקי מסביר שיש הבדל בין צמח שמשתמשים בו להפיק נוי, לבין צמח שהוא עצמו הנוי. כך מוסכם על הפוסקים שפרחי נוי אינם קדושים בקדושת שביעית. הרב אפרתי פוסק שאם יש בהם ריח, הריח משמעותי לשימוש בהם, ולכן יש בהם קדושת שביעית.

יצירת כלים מיבול השביעית

בתוספתא נאמר שאסור לתת תבן של שביעית לתוך כר או טיט. הרב קנייבסקי מסביר שהכנסה לכר פוגעת ביכולת לתת אותו לבהמותיו, שזו פגיעה בניצול האולטימטיבי של התבן, ולכן זה אסור.

החזון איש מבאר את היחס בין סוגי הצמחייה:

לולבים: מראש נועדים ליצירת כלים. לכן הם קדושים בקדושת שביעית, בשביל השימוש הזה. צבעים: צריכים לכלות, ולאחר מכן ניתן להפיק ממנו תועלת (לפי פירוש רש"י). יש לבחון: אם ניתן לזהות הנאה כבר בשעת הכילוי (המהר"י קורקוס אמר דברים דומים ביחס לבורית ואהל), הוא קדוש. ואם לא, אינו קדוש. תבן: נועד למאכל בהמה, ולכן הוא קדוש. הנאה בעת הכילוי אינו מתקן את הבעייתיות בשימוש הפחות-מאידיאלי בקש.

כותנה

החזון איש אומר שעצם טוויית הפשתן נחשבת לביעורו, לפגיעה ביכולת להשתמש בו למאכל בהמה. מצד שני, השימוש בהם אינו ביעור, ולכן אינם קדושים אם אין בהם שימוש אחר.

בישועת משה מתלבט אם יש קדושת שביעית בפשתן. לכאורה דינו צריך להיות דומה לדין העצים. מצד שני, כאמור, יש את הסוברים שאין קדושת שביעית בעצים. אך לפשתן יש שימוש כמאכל בהמה. הישועת משה מכריע כך: מכיוון שבמצבו הגולמי אין אפשרות להשתמש בו למאכל בהמה או לפשתן, אין הכרח להפיק ממנו מאכל בהמה. לכן מצד אחד הוא קדוש, מצד שני מותר להשתמש בו ליצירת בדים.

הגרש"ז דוחה את הסברא, שהרי דברים רבים דורשים עיבוד, ובכל זאת קדושים ואף המוצר הסופי עומד בקדושתו. הוא מכריע שאין קדושת שביעית על פשתן או כותנה.

הנאת מצווה

הגרש"ז אומר שמצוות לאו ליהנות ניתנו, ולכן שימוש לצורך מצווה אינו כלול ב'לכם'. במשנה נאמר שמותר להדליק נרות משמן הקדוש בקדושת שביעית. בעירת השמן וההנאה מהאור באים יחד. הרידב"ז מעיר שאין זה נכון על נרות חנוכה, מפני שאסור להשתמש וליהנות מאורן! אך הגרש"ז אומר שנרות החנוכה מקיימות את ייעודן: הן מפרסמות את הנס. זו הנאה, מעצם הפרסום, גם אם אסור ליהנות מהתאורה שהנר מספק.

ביחידה זו בחנו את היחס בין 'לכם' לבין 'לאכלה', והגדרנו את הצמחייה הקדושה בקדושת שביעית, למרות שנועדה לשימושים שאינם אכילה.

ביחידה הבאה נעסוק בקדושת פירות שביעית ואיסור הפגיעה בהם.